

САНА ОЛОХ

12+

2021 сыл
Бэс ыйын
29 күнэ
оптуорунньук
№ 46
(11799)

Чурапчы улуунун хаһыата • ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫҢ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • @sanaoloh

оптуорунньук бэс ыйын 29 > сарда бэс ыйын 30 > кэлиэр от ыйын 1 > бэтинсэ от ыйын 2 > субута от ыйын 3 > баскыһыанна от ыйын 4 > бэнидизинник от ыйын 5

— НЭҢИЛИЭК СОНУНА —

Хайахсыкка Афанасий Дорофеевка анаан өйдөбүннүк бэлиэни арыйдылар

Аба дойду Улуу сэриитин кыттылааҕа, "Сталинград оборонатын иһин", "Варшаваны ылыы иһин", "Праганы ылыы иһин", "Берлини ылыы иһин", "Германияны кыайыы иһин" 6 бойобуой мэтээллэрдээх, "Кыһыл Сулус" уордьанынан наҕараадаламмытын туһунан капитан званилаах киһи суруйан бизэрбит докумуоннаах сэрииттэн эргиллибит Афанасий Яковлевич Дорофеевка анаан Кыайыы томторугар оҕолоро, сизинэрэ өйдөбүннүк пааматынныгы туруордулар.

Афанасий Дорофеев - Охонноһой Хайахсыт нэһилиэгиттэн сэриигэ саамай саастаах киһинэн ыңырыллан барбыта. Ол курдук, кинини сэриигэ 46 саастааҕар ыыппыттар. Сэриигэ 1942-1946 сылларга сылдьыбыт.

Киниэхэ аналлаах өйдөбүннүк бэлиэни арыйдыга Хайахсыт нэһилиэгин баһылыга Тарас Тарасов, оскуола дириэктэрэ Федор Борисов уонна Мария Герасимова кинини ахтан-санаан тыл эттилэр. Ол кэнниттэн ыалдьыттар сибэки дьэрбэтүн уурдулар.

"СО" кэр.

— ТЫА ХАҢААЙЫСТЫБАТА —

УЛУУСКА ҮҮТҮ СОБОТУОПКАЛААҤЫН БЭС ҮЙҮНААҒЫ ТУРУГУНАН

Нэһиликтэр	Былаан 2021 сыл	отчуоттуур ыйга				тохсунньу - бэс ыйа 2021 сыл			
		бэс ыйа		(- +) туонна	туолуута %	былаан	факт	(- +) туонна	туолуута %
		былаан	факт						
Апабар	480	60,54	70,605	10,07	116,6	145,39	181,41	36,02	124,8
Бахсы	275	34,71	51,692	16,98	148,9	83,38	123,73	40,37	148,4
Болтоно	120	15,14	12,907	-2,23	85,3	36,34	24,11	-12,23	66,3
Болугур	484	61,07	55,336	-5,73	90,6	146,66	179,75	33,09	122,6
Арыылаах	214	26,98	28,135	1,16	104,3	64,79	64,57	-0,22	99,7
Кытаанах	174	21,88	35,112	13,23	160,5	52,55	71,32	18,77	135,7
Мугудай	371	46,83	53,827	7,00	114,9	112,46	111,10	-1,36	98,8
Одьулуун	393	49,54	63,393	13,85	128,0	118,98	134,53	15,55	113,1
Соловьев	422	53,20	72,725	19,53	136,7	127,76	151,11	23,35	118,3
Сылан	539	67,99	74,303	6,31	109,3	163,26	147,97	-15,29	90,6
Төлөй	377	47,49	47,758	0,27	100,6	114,04	101,27	-12,77	88,8
Хадаар	420	52,98	67,349	14,37	127,1	127,21	132,84	5,63	104,4
Хатылы	178	22,40	20,541	-1,86	91,7	53,80	45,80	-8,00	85,1
Хайахсыт	190	23,90	28,390	4,49	118,8	57,39	50,24	-7,15	87,5
Хоптобо	235	29,67	30,469	0,80	102,7	71,24	76,85	5,61	107,9
Чакыр	380	47,88	74,423	26,54	155,4	114,98	204,86	89,88	178,2
Чурапчы	15	1,89	2,767	0,88	146,4	4,54	6,50	1,96	143,2
Улуус үрдүнэн	5265,10	664,1	789,73	125,64	118,9	1594,75	1807,97	213,22	113,4

Тэпилиссэлэр, парниктар түгэтилиннилэр

„Тыа хаһаайыстыбатын сайыннары агентствота“ муниципальнай автономнай тэрилтэ улуус олохтоохторун сайаапкатынан тэпилиссэлэри, парниктары аҕалан түгэттэ.

Тэпилиссэлэр поликарбонаттан оҥһуулаахтар. 3x4 мизтэрэ изиннээх каркаска тириллэллэр. Каркаһын сыынкабай турбаларынан туруораллар. Ааннаах, салгын киллэрэр форточкалаах.

„Бабочка“ парник 6x2 мизтэрэ изиннээх каркаска поликарбонаттан тириллэр. Аҕаар ойбоһо аһыллар.

Поликарбонаттар „ЮАР“ хампаанньаҕа „Юг-Ойл пласт“ поликарбонат оҕорор собуокка оҥһуллубуттар.

Тэпилиссэ уонна парник иһигэр обуруокка туттуллар буору кутарга аналлаах оҥһуктары хаһаайыттар бэйэлэрэ

оҕордулар, сөл буолар буору кутан, обуруот астарын олортулар. Уобурдууну туһанналар. Кыһынны тымныыны тулуйаллар, оһон кыһын хомуйумуохха син.

Дьэз кэргэн экономикатын сайыннары бырагыраама улууспутугар хаһыс да сылын үлэлиир. Бу бырагыраама чэрчитинэн былырыынныттан „Дьэзэр оһор — дьэз кэргэн экономикатынан дьарыктан“ дьэз сыаппа бу тэпилиссэлэр, парниктар Новосибирскайтан кэллилэр. Барыта 204 тэпилиссэ, 25 парник түгэтилиннэ.

Олордуллубут обуруону, помидору, о. д. а. үчүгэйдик көрөн-хараһан, өлгөм үүнүүнү ылаалларыгар баҕарабыт.

Алексей СЛЕПЦОВ.

ТҮГЭТИЛЛИБИТ ТЕПЛИЦА, ПАРНИК
(таблицаҕа көр).

Нэһиликтэр	Тэпилиссэ	Парник
Хадаар	6	
Арыылаах	2	
Дирин	6	1
Мындабаайы	12	2
Хайахсыт	5	2
Чакыр	6	
Мугудай	14	1
Болтоно	4	3
Сылан	13	
Төлөй	4	
Чурапчы	69	15
Хатылы	4	
Мырыла	14	
Кытаанах	10	
Бахсы	8	
Одьулуун	17	
Чыаппара	10	1
	204	25

— МНЕНИЕ —

Народный писатель Семен Попов – Тумат: "Горд тем тем, что Чурапчинский улус находится всегда впереди и в авангарде"

Якутский поэт, прозаик, литературный критик, переводчик, журналист, народный писатель Якутии, заслуженный работник культуры республики Семен Попов – Тумат вдохновился решением о включении в список якутян, имена которых будут присвоены алмазам в рамках проекта «100 именных алмазов к 100-летию ЯАССР» имени уроженца Чурапчинского улуса, первого врача из народа саха Прокопия Сокольников.

Напомним, что главой республики Айсен Николаевым поддержано ходатайство главы улуса Андрея Ноговицына, коллектива Чурапчинской ЦРБ им. П.Н.Сокольников, общественного Совета при главе улуса. «Очень рад, что в этом решении отражается глубокое и последовательное понимание Ил Дарханом истории улусов и республики. Наша Чурапчинская земля и после Прокопия Нестеревича родила не менее талантливых, знаменитых и именитых людей. Однако, не умаляя их достоинства и имена, руководство улуса в контексте Года здоровья в республике и Чурапчинском улусе, а также всемирной пандемии, подчеркивая роль академической медицины и практикующего врача, выбрало нашего выдающегося земляка. До глубины души тронут тем, что его имя не останется не замеченным, а будет увековечено в алмазе, добытом из недр нашей

любимой Якутии. И это, несомненно, вызывает чувство гордости и глубокого уважения», - поделился своим мнением Семен Андреевич.

Прокопий Сокольников с молодых лет имел активную общественную позицию, о чем свидетельствует его знакомство со Львом Николаевичем Толстым, дружба с которым и переписка сохранились документально в архивных материалах Государственного музея Толстого в Москве, в Ясной Поляне. В истории запечатлен тот факт, что Лев Николаевич просил П.Н.Сокольников сопровождать до Якутска своих единомышленников-духоборов, что было блестяще выполнено другом. Стоит отметить, что дружба с Толстым была лучшей духовной поддержкой в напряженной подвижнической работе Прокопия Нестеревича. Он - единственный представитель коренного населения Якутской области того времени, достигший ранга коллежского советника по «Табелю о рангах». До конца своей жизни Сокольников оставался активным приверженцем идеи образования, культуры, духовного совершенствования родного народа.

«Как помню сейчас, я однажды посетил выставку в Национальной библиотеке, организованной детьми известного ученого, профессора Ф.Г.Сафронова в надежде узнать какую-либо информацию или книгу, касающихся нашего улуса, ведь он в некоторое время жил и работал в Чурапче. Там я увидел 6 книг

переизданного издания Льва Толстого в простом переплете. Перелистывая их, в одной из книг в глаза попала фотография с подписью «Лев Толстой с собакой Якут», где великий писатель сидел рядом с голубоглазой собакой-лайкой, которого Толстому еще щеночком его подарил Прокопий Сокольников. Хочу найти эту очень содержательную и живописную фотографию. Если кто-нибудь наткнется на такую фотографию Льва Толстого, дали бы мне знать об этом... Если народ чтит и увековечивает своих основоположников, первооткрывателей, то это по-доброму отзовется на благо самого народа», - поделился Тумат.

Семен Попов еще раз выразил большую признательность главе республики Айсену Николаеву за поддержку инициатив и предложений главы улуса Андрея Ноговицына.

«Вовремя недавнего рабочего визита в Чурапчинском улусе, наш Ил Дархан дал высокую оценку деятельности главы улуса А.Т.Ноговицына, в целом всего улуса. Отмечу, что он изнутри знает достижения и проблемы улусов республики. Отрадно, что несмотря на ограничения в связи с пандемией, Айсен Николаев лично ознакомился с жизнью нашего муниципального образования, с чаяниями простого народа. Как гражданин республики наблюдаю, как на федеральном уровне поддерживаются предложения и постановочные вопросы Айсена Сергеевича, направленные на развитие республики, которые умело подаются как проблемы общероссийского значения, что уже ближе воспринимается федеральными управленцами. Мне импонирует тот факт, что Айсен Сергеевич всегда открыт для населения и народа республики: любой вопрос незамедлительно комментирует, разъясняет, делится, рассказывает, информирует по всевозможным информационным каналам, социальным сетям, что для руководителя крупного региона – нужная и важная черта», - отметил народный писатель.

Он считает, что глава региона на примере Чурапчинского улуса увидел прообраз современного сельскохозяйственного улуса республики, поскольку в улусе в этом направлении многие решения реализуются на современном уровне. Работа производителей и предпринимателей улуса не

останавливалась ни на минуту, оперативно найдены оптимальные выходы из сложных ситуаций, созданных ограничениями в связи с пандемией, что это может подсказать и другим улусам находить такие решения.

Чурапчинский улус, поддерживая проводимую Ил Дарханом социально-экономическую политику, направленную на прорыв многих отраслей народного хозяйства на современном уровне, во многом становится первооткрывателем в внедрении современных подходов в разных сферах народного хозяйства. Так, по опыту создания Агентства по развитию сельских территорий улуса дано поручение Правительству распространить эффективный опыт работы Агентства в другие муниципальные районы республики. Также было поддержано создание и внедрение цифровизации в сельскохозяйственной сфере улуса.

Невольно вспоминаются годы лихих 90-х, когда Чурапчинский улус был первооткрывателем по созданию и развитию первых крестьянских, фермерских хозяйств в республике, по семейной экономике, по переходу на местное самоуправление. Тот опыт семейной экономики успешно действует и ныне: жители очень благодарны за улусную программу по развитию семейной экономики, которая поистине является большой подмогой в личных хозяйствах.

«Тот мощный импульс и ту динамику развития улус не растерял, а, наоборот, обогатил новым смыслом, новым содержанием и идет в ногу со временем, а то и в некоторых направлениях – впереди многих улусов. И это все благодаря опыту и дальновидности главы А.Т.Ноговицына. Я горд тем, что наш улус находится всегда в тренде среди сельскохозяйственных улусов республики, всегда впереди и в авангарде. Это и увидел, и отметил глава региона Айсен Николаев, дал дельные советы по распространению начинаний и новшеств Чурапчинского улуса в масштабах республики. Это и есть большая поддержка работы главы улуса и в целом всего улуса. Пожелаю, чтобы наш родной улус всегда генерировал такие начинания и инициативы», - заключил Семен Попов-Тумат.

Пресс-центр
МО "Чурапчинский район".

— ДОРУОБУЙА ХАРЫСТАБЫЛА —

ВАКЦИНАНЫ ЫЛБЫТТАР САНААЛАРА

СӨ Ил Дархана Айсен Николаев Саха сириг олохтоохторо дьаҥ ыарыһыттан харыстанар сыалтан быһыыны ылалларыгар ыҥырыы таһаарбыта. Кини: "Миэхэ сотору-сотору коронавирустан чугас дьонун сүтэрбит эбэтэр дьонун ыарыһа ылдыатан эрэр өрөспүүбүлүкэ олохтоохторо сибээскэ тахсаллар. Кинилэр ыар түгэннэригэр биригэн эрэ кэмсинэллэр - эрдэ вакцина ылбатахтарыттан, хойут биридэ өйдөмүттэриттэн! Ватсап бэрэбиэркэлэммитэх сурабар-садыгар итэһэйэн, быһыыны ылбатахтарыттан улаханньык кэмсинэллэр", - диир этэн турар.

Улууспутугар киин балыһа иһитиннэрэринэн, бэс ыйын 28 күнүнээди туругунан положительнай анаалыстаах суох. Ол эрэри бэс ыйын 21-27 күннэригэр 24 положительнай анаалыстаах киһи биллибитэ. Амбулаторно 22 киһи (онтон 8-на оҕо) эмтэнэр. Инфекционнай балыһаҕа 9 киһи сытар.

Вакцинацияҕа киирдэххэ, уопсайа

улуус үрдүнэн 2857 киһи ылбыт.

Быһыыны ылбыт абыах киниитэн доруобуйаларын туругун, санааларын ыйытталастым.

Александра СОБАКИНА, С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскулатын иһинэн үлэтиир "Точка роста" салайааччыта:

— Вакцинанан, бастатан туран, бэйэбин уонна чугас дьоммун харыстаан, иккиһинэн, оскуолаҕа оҕолору кытта үлэлэһэрим быһыытынан ылбытым. Бу ковид ыарыһыттан харыстанар ньыма биир эрэ - вакцина. Туругум үчүгэй, туох да уларыйыы суох, син биригбин.

Оксана ЖИРКОВА, "Кыым" хаһыат суруналыһа:

— Бастагы ылбыт күммэр соҕом былчыҥа ыалдыбыта. Хаампыллыҥ сөбүлэһбэтэ быһыылаах дии санаабытым. Иккиһим олох үчүгэйдик ааста. Ылбыт күммэр тутта умнан кэбиспитим. Ылар хайаан да наада дии саныыбын. Хамсыгынан ыалдыбыт дьон доруобуйаларыгар наһаа обустардылар дии. Билигин даҕаны сыты, амтаны ситэ билэ иликпит диир

дьон баар. Ким эрэ наар сэнитэ суох, ким эрэ көрөрө мөлтөөбүт, ким эрэ сотору-сотору тымныйар буолбут. Онон быһыыны ылан, ити ыарыһы билбэтэх киһи диир баҕалаахпын. Билингитэ кэлэтииппэр быһыыны ылбыт сөбүтөхпүн. Биир үксүн харыстанан уонна биридэ олорон ааһар олоххо айаанаан, тэрээһиннэргэ сылдьан хаалыахпын баҕарабын. Ол иһин ким да сүбэтэ, агитацията суох бэйэм баҕа өттүбүнэн сыһыарыллыбыт поликлиникабар баран ылбытым. Вакциналаах буолан, билигин Олонхо ыһааҕар сылдьабын.

Наталья СИБИРЯКОВА, Мугудай орто оскулатын учуутала:

— Вакцинанан ылаах иннинэ ИФА туттарбытым, иммунитетим көрдөрүүтэ ыраа этэ. Ол иһин тутатына ыларга соруммутум. Бэйэм аппитиннэһи өйдөөн уонна идэм да оннугу ирдир буоллаҕа. Иккитэ ылбытым тухары организмим туох да реакцияны биэрбэтэҕэ. Онон билигин ковид ыарыһыттан эрэх-турах сылдьабын.

Айталиа ЛАЗАРЕВА, статистика

отделын исписэлиһэ:

— Биһиги кэргэмминэн иккиэн ылбыппыт. Поликлиника регистратуратыгар арийэн суруйтарат тийбиппит. Мин бастагы ылым кэнниттэн биир күн температуралаабытым. Иккис сырыбыт үчүгэйдик ааспыта. Вакцинанан ылар наада дии саныыбын. Бэйэбин уонна чугас дьонун харыстыыр ньыма буоллаҕа. Билигин бу Турцияҕа дьиз кэргэмминэн сынньана, муораҕа сөтүөлүү сылдьабыт. Вакциналаах буолан, айаҥна туох да харгыстары көрсүбэтибит.

Эн доруобуйаҥ — бэйэн илиигэр. Ил Дархан эппитини, кэлин кэлэн кэмсиммэт гына бэйэбит уонна чугас дьонугу доруобуйатын санаан. Улууспут олохтоохторо, сөптөөх быһаарыһыны ылан, бу кутталлаах ыарыһыттан көмүскэллээх буолун.

Елена МАКАРИНСКАЯ.

— КУОНКУРУС —

УЛУУСКА СЫЛ БАСТЫН ЫАЛЛАРА ААТТАННЫЛАР

дьяз кэргэн уонна оҕо аймах отделын сүрүннүүр исписалиһа **Татьяна Бушкова** билиһиннэрдэ. Кини пандемиянан быйыл ураты ньыманан ытыллан, урукку сыллардааҕар арыах ыал кыттыбытын бэлиэтээтэ.

Дьяз кэргэннэр кэтэхтэн биэс түһүмэтинэн куоталастылар. Биллэн турар, бастакы түһүмэх барыларыгар тэн - «Бэйэни билиһиннэри». Салгыы номинацияларынан талба талааннарын, дьобурдарын, араас сатабылларын, үтүө үгэстэрин, ситиһиилэрин, интэриэһинэй дьарыктарын видео, хаартыска, тизис нөҕүө топору арыдылар.

Кыттааччылар бэлэмнээн ыппыт матырыйаалларын биэс кийиттэн састааптаах дүүлүүр сүбэ ситилии көрөн-истэн сыаналаата. Ол түмүгэр, албэх оҕолоохторго - I-кы миэстэни Чурапчыттан Иван, Евдокия Лукиннар, II-с миэстэни Хоптоботтон Аял, Валентина Новгородовтар, III-с миэстэни Сылантан Афанасий, Айыына Говоровтар, эдэрдэргэ - I-кы миэстэни Чурапчыттан Алексей, Нарьяна Бурцевтар, II-с миэстэни Чакыртан Станислав, Майя Адамовтар, III-с миэстэни Чурапчыттан Юрий, Сайына Семеновтар ыллылар. «Тыа сириг бастыг

Адамовтар дьяз кэргэн

МОДЕЛИ «ВЕРЕВОЧНОГО ПАРКА»

дьяз кэргэнэ-2021» куонкуруска - I-кы миэстэ Кытаанахтан Михаил, Лена Пономаревтар, II-с миэстэ Хоптоботтон Юрий, Нюргуяна Петровтар, III-с миэстэ Чурапчыттан Николай, Анна Коркиннар,

«Үгэстэри харайааччы дьяз кэргэн-2021» куонкуруска - I-кы миэстэ Чурапчыттан Илья, Анна Слепцовтар, II-с миэстэ Чурапчыттан Василий, Светлана Дьячковскайдар, III-с миэстэ Чурапчыттан Олег, Елизавета Макаровтар буоллулар.

Кыайыылаахтары наҕараадалааһын от ыйын 8 күнүгэр - Дьяз кэргэн, таптал уонна бэрикилээх буолуу күнүгэр сеп түбэһиннэрэн буолуоҕа.

Быйылгы куонкурустар кыайыылаахтарын - улуус биир кизэн туттар ыалларын истинник эбэрдэлиибит! Кинилэр өрөспүүбүлүкэтээҕи куонкурустарга ситиһиилээхтик кыттыахтара диян эрэнэбит.

Марфа ПЕТРОВА.

Бэс ыйын 24 күнүгэр улуус дьяһалтатыгар өрөспүүбүлүкэтээҕи «Сыл бастыг элбэх оҕолоох ыала», «Сыл бастыг эдэр ыала», «Сыл бастыг тыа сириг ыала», «Сыл бастыг дьяз кэргэн үгэстэрин харайааччы» кэтэхтэн куонкурустар улуустаагы сүүмэрдир түһүмэхтэре ытылыннылар.

Үгэска кубулуйбут куонкурустар Бүтүн Араасыйатаагы «Сыл бастыг дьяз кэргэнэ» куонкурус чэрчитинэн, өрөспүүбүлүкэтээҕи «Сыл бастыг дьяз кэргэнэ» бэстибээл иһинэн буолла.

Улуус дьяһалтата, чуолаан улуустаагы дьяз кэргэн уонна оҕо аймах отдела тэрийдэ. Маны тэнэ улуустаагы уопастыбаннай сэбиэт, «Араасыйа хамсааһын Чурапчытаагы салаата, улуустаагы уопастыбаннай түмсүү үлэлэстилэр.

«Быйыл түөрт куонкурус тэнинэн буолла. Куонкуруска үс бастакы миэстэни ылбыт дьяз кэргэн салгыы өрөспүүбүлүкэтээҕи таһымна улуустарын чизин көмүскүөхтэ. Ол курдук, Чурапчыттан 12 ыал кыттыаҕа», - диян улуустаагы

Говоровтар дьяз кэргэн

Коркиннар дьяз кэргэн

— ТЫЛ - САЛАЙААЧЧЫГА —

ГТАС САЛАЙААЧЧЫТА ТУЙААРА ШАПОШНИКОВА ҮЛЭТИН БИЛИҢИННЭРЭР

Бүгүнкү «Тыл - салайааччыга» рубрикаҕа Гражданскай турук аакталарын суруйар салапта (ГТАС) Чурапчытаагы отделын салайааччыта Туйаара Романовна Шапошникова ыалдьыттыр.

Кини Нам улууттан төрүттээх, идэтинэн юрист, Чурапчыга быйылгыттан сана ананан үлэлиир. Ол иннинэ хоту оройуонна үлэлээбит. Кини билигин хааччахтааһын кэмгэр хайдах быһыылаахтык үлэлиилэрин, быйыл туох уларытылар киирбиттэрин кылгастык билиһиннэрдэ:

— ГТАС уопсай сэттэ көрүн өтөнү онорор. Ол курдук, төрөөһүнү, кэргэнни буолууну, арахсыыны, өлүүнү, ааты уларытыыны, аҕа буолууну бигэргэтиини, иитэ ылыыны регистрациялыыты. Мантан биэс көрүнүн — төрөөһүнү, өлүүнү, аҕа буолууну бигэргэтиини, кэргэнни буолууну, арахсыыны олохтоох

дьяһалтатар регистрациялыахтарын сеп. Маны таһынан ГТАС юридическай суолталаах үлэлэри топорор. Ол эбэтэр сайаапканан араас ыспыраапкалары суруйабыт, туоһу суруктары хаттаан биэрэбит, аактаҕа уларытылары киллэрэбит. Итини сэргэ, оҕо аатын-суолун уларытарга сайаапканы ылабыт.

Быйыл сана сүүрээниинэн Араасыйа ханнык баҕарар ГТАС уорганнарыттан туһааннаах ыспыраапкалары, туоһу суруктары хаттаан ылыахха сеп. Олорор сиртэн тутулуга суох буолбута олус табыгастаах. Эрдэ запрос ыттаран, ыйы-ыйдаан кэтэхэр буолаптар этэ. «Госуслуга» порталынан сайаапка ылабыт эрэри, куруук үчүгэйдик үлэлээбэт, дьон сыһа да толорбут буолааччы. Ол иһин син биэр 41-807 нүөмэргэ арийэн, суруйтаран кэпэллэр. Ковидынан улааппыта 6 киһи киирэрэ көнүлүнэр буолар. Маныаха ыал буолуу үөрүүлээх сизэ-туома

дьон ортотугар, ырыалаах-тойуктаах буолбат. Ынырыылаах ыалдьыттар, кэргэнниилэр төрөппүттэрэ, биллэн турар, сөбүлээбэттэр. Кинилэр таһыгар, тэйиччи кууталлар.

Статистиканы билиһиннэрдэххэ, былырын бэс ыйын 25 күнүнээҕи туругунан 123 оҕо төрөөбүт, 30 сана ыал тэриллэбит. Оттон быйыл бэс ыйын 25 күнүнээҕи туругунан 125 оҕо төрөөбүт, 31 ыал төрүттэммит. Ол эбэтэр, кыратык да буоллар, үчүгэй өтүгэр ахсаан эбиллэн иһэрэ үөрдэр.

Түмүккэ Туйаара Романовна улуус олохтоохторун Үрүн тунах ыһахтарынан эбэрдэлиир. Эһиэхэ чөл олоҕу, чагизэн-чэбдик доруобуйаны уонна үчүгэй, сайынны сырдык наастарыанньаны баҕарар.

Марфа ПЕТРОВА.

--- ТИМОФЕЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ ТОСКИН ТӨРӨӨБҮТЭ 105 СЫЛЫГАР ---

ДЫАЛАБАЙ, ПРИНЦИПИАЛЬНАЙ САЛАЙААЧЧЫ

Тоскин Тимофей Гаврильевич
улуунун нэһилиэгэр 1916 сыллааха төрөөбүтэ. Абата Хабырылла Туоскун нэһилиэгэр бэркэ биллибит тимир, мас ууһа. Одьулуун бөһүөлэгин төрүтэспит дьонтон биридэстэ.

Туоскуттар барыта 22-тэ оболоммуттар, ол эрэри очотоосу аас-туор олохтон тонон-хатан, тымныйан иккэйэх уоллаах кыыс оболорун эрэ тутан хаалбыттар. Онон Тимофей Гаврильевич ыл улахан соботох оҕото буолан, балта Мария Гаврильевна киниттэн 20-чэ сыл хойут төрөөбүт, дьэбэ-уокка, дьонугар бэрт эрдэттэн илии-атах буолан, үлэбэ-хамнаска сыстан, көмөлөһөн улааппыт. 16 сааһын туолуобуттан дьонуттан араасан, бэйэтэ туһунан үлэлээн-хамсаан, аяабын ииттинигэ кирибит. Сытыы-хотуу, үлэһит, сана олобу билиир, актыбынай ыччаты 1931 с. нэһилиэк комсомольскай ячейката бэйэтин кэпсэтигэр киллэрбит. Ити сылларга нэһилиэккэ колхуостары тэрийиэх, култуурунай, чэбдик-ыраас олобу пропагандалааһынна, үөрэби-билини сайыннарыыга актыбынай кыттыыны ылар. 1932 с. Эмэлдээнэп аатынан колхуос комсомольскай тэрилтэтин сэкирэтээринэн талыллар. Аны өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн ыччаты Алдан кыһыл көмүһү хостуур бырамыысыланнаһын өрө көтөбүүгэ үлэбэ ынырар лозунг тахсар, ыччаты хомуйуу сабалар. Актыбынай комсомолец ыччат лидэрэ Тимофей Гаврильевич бири бастакынан бу ынырыыны өйөөн, 1932 с. баара эрэ 16 саастаах эдэр уол, Алданна

көмүс бырамыысыланнаһын сайыннарыыга үлэли барар. Онон тийээн, бастаан шахтага хайа боруодатын тизээччи-откатчынан, онтон кэлин үөрэнэн забойчынан үлэлиир.

Тимофей Тоскин Алдан суолугар айанын, чорочу улаатан эрэр уол шахта үлэтигэр буһан-хатан чочуллубут олобун кэрэ кэмин манньк ахтыбыттаах: „Айаммыт сүрдээх уһун уонна эрэдээх буолбута. Алдан өрүгүн очононон өкөһүүгэ биһиги, чуралчылар, таатпардыын холбоһон 35-һиз буолан айаннаабыппыт. Уоннуу киһи уларытыһа сылдьан таһаарастаах очолорбутун соһорбут. Укулаан буорун алтынныга булбуппун. Медицинскэй хамыыһыа миигин кырата, оҕото бэрт дизн шахта үлэтигэр киллэрбэккэ быһаарбыта. Онон олус кыһыйбытым, хомойбутум, шахта тас үлэтигэр анаммыт уонтан тахса киһини кытары тутуу маһын бөлүмүни барарга күһэллүбүтүм. Ол эрэри биһиги, баҕабыт батарбакка, комсомол кэмитиэтигэр шахтага үлэлэтин дизн көрдөһүү түһэрбиппит. Комсомольскай сэкирэтээр биһигини кытары кэпсэтэн баран, 7 комсомолец шахтага үлэлэтэргэ быһаарбыта. Онон 1931 сыл тохсунууттан 4 №-дээх шахта үлэһитинэн буолбутум.

Хайа үлэтигэр ханньк да механизация суоҕа, барытын илиинэн үлэлиирбит. 20—30 мизтэрэлээх хайа хаспагыттан боруоданы тачканан таһаарарбыт. Тэрилбит хойуо, тимир күрдээх буолара. Бу — киһи улаханньк илистэр үлэтэ этэ.

Тимофей көмүстээх Алданна 1935 с. дизри үлэлэбүтэ, ол устатыгар „Үлэ удаарынныгын“ үрдүк аатын сүгэ сылдьыбыта, үрдүк производственной көрдөрүүлэрин иһин үс төгүл шахта администрациятын махталынан, биризмийэтинэн бэлитэммитэ.

Дойдугар эргиллэн, 1935—1937 сс. бэйэтин Карл Маркс аатынан колхуоһугар

комсомольскай тэрилтэ сэкирэтээринэн быһбарданан үлэлиир, комсомол райкомун бюротун чилиэнинэн талыллар. 1937 сыл аптынны ыйтан Чуралчы оройуонугар СССР соботуолкага наркоматын агентынан, 1938 с. боломучунайынан анаммыта. Онон 1940 с. Наркомат Тимофей Гаврильевичи Өймөкөөн оройуонугар соботуолка наркоматын боломучунайынан ыттар. Бу үлэбэ Тимофей олус үчүгэйдик, үрдүк таһаарылаахтык үлэлэбүтэ, оройуон дьонун-сэргэтин, салалтатын дириг убаастабылын ылбыта, аппаратыта үрдэбүтэ.

1941 с. ВКП(б) кэпсэтигэр чилиэнинэн кирибитэ. Ити сылтан Өймөкөөн оройуонунан ыттар дьыкутааттарын оройуоннаабы Сэбиэтин дьыкутаатынан, оройуон Сэбиэтин исполкомун чилиэнинэн быһбарданан үлэлэбүтэ. 1942 сылтан БСКП(б) Өймөкөөннөөбү райкомун чилиэнинэн быһбардаммыта. Өймөкөөн оройуонугар соботуолка боломучунайынан үлэлиир сылларыгар 1943 с. Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Бочуотунай грамотатынан уонна „Соботуолка туйгуна“ анал бэлээнэн, 1947 с. „Бочуот Знага“ уордьанынан, 1951 с. „Үлэбэ килбизин иһин“ мэтээлинэн уонна үгүстүк харчынан биризмийэммитэ. Бу наҕараадалар хоту дойдуга киһи сыралаах, үрдүк таһаарылаах, бэйэни харыстаммат бэринилээх, кыһамнылаах уонна үтө соубастаах үтүөкүннээх үлэтин туоһутунан буолаллар.

Тимофей Гаврильевич 1953 с. дойдугар Чуралчыга эргиллэн кэлбитэ. Тута оройуоннаабы сэбиэт исполкомун бэрэссэдээтэлин солбуйааччынан үлэлэбүтинэн барбытара. Онон 1956 с. Союус үрдүнэн 30 тыһыынча коммуниһы тыа хаһаайыстыбатын өрө көтөбүүгэ салайар каадыр быһыытынан үлэбэ таһаарар туһунан Партия КК уураабын топоруга сөп түбэһиннэрэн, Тимофей Гаврильевичи Одьулуунна

Карл Маркс аатынан колхуоска бэрэссэдээтэлинэн үлэбэ таһаараллар. Кини итиннэ даҕаны бэйэтэ салайааччы быһыытынан үтө хаачыстыбатын, тэрийэр дьобурун, үлэни-хамнаһы билэрин, дьонно-сэргэбэ үтө кыһамныһын көрдөрөн таһаарылаахтык үлэлэбүтэ.

Кини бири уратытынан сылгыны, аты олус соботуура буолар. Карл Маркс аатынан кэлин бөдөһүбүт Ленин аатынан колхуостарга бэрэссэдээтэлиир сылларыгар бэйэтэ турку сыарбалаах атынан учаастактары, фермалары кэрийэрэ. Колхуоска собурууттан сүүрүк сылгылары аҕаларбыта. Ат күрэбин мэлдьи тэрийэрэрэ, атын сиргэ буолар күрэхтэһиилэргэ көтүппэккэ сылдьара, оннооһор бэйэтин оболорун ат сүүрдүүтүгэр илдьэ сылдьан көрдөрөрө, кэпсиэрэ.

1962 с. дойдуга Н. С. Хрущев киллэрбит реформатынан Саха сиригэр оройуоннары холботуолон, райкомнары, райсоветтары эһэн, сэбиэттэр миэстэбэ оруопларын наметтан, улахан бырааптаах тыа хаһаайыстыбатын управлениелара тэриллэр буолбуттара. Бу управлениебэ оройуон бастынтан бастынт тыа хаһаайыстыбатыгар каадырдарын, исписэпиистэрин түмэн үлэлэтэр сорук турбута. Тимофей Гаврильевичи 1962 сыл муус устар ыйга сана тэриллэбит тыа хаһаайыстыбатын Алексеевскайдаабы производственной управлениетин тэрийэр инспекторынан үлэбэ аныыллар. Инспектордар управление сэбиэтин ый аайы буолар мунньаһар үлэ былаанын, соругу чуолкайдааһын, инструктаж, сорууда ыла-ыла колхуостарынан тарсаһан, тэрийэр үлэһэн дьарыктаналлара. Тимофей мизтэбэтиийэниһы, хомуур, оттоһун сезоннаабы үлэлэрин ыттаран, кыстыгы булларан, судаарыстыбага туттарыллар сүөһүнү уотууга туруорсан, хотонно турар сүөһүлэргэ

араас эбии аһылыктары онорторуу, онтон да атын араас хампаанналары опоххо киллэри тэрээһин үлэлэринэн түбүгүрэн, күн соҕото суох биригэн бири колхуоска учаастакка тийээн үлэлиирэ.

Оройуон тыатын хаһаайыстыбатын управлениетигар Тимофей Гаврильевич 1971 с. пенсияга тахсыар дизри үтө соубастаахтык, үрдүк таһаарылаахтык үлэлэбүтэ, барыта тыа хаһаайыстыбата биһиги оройуонмутугар бөбө туруктаах буола сайдыытыгар олобун отуттан тахса сылын анаабыта. Т. Г. Тоскин төрөөбүт оройуонугар өр сыллаах сыралаах үлэтэ үгүс правительственной уонна олохтоох партиянай, сэбиэскэй-хаһаайыстыбаннай уорганнар наҕараадаларынан бэлитэммитэ, райсовет исполкомун, 8 төгүл Партия уобаластаабы кэмитиэтин, Саха АССР Министирдэрин Сэбиэтин Бочуотунай грамоталарынан, „Тыа хаһаайыстыбатын туйгуна“ бэлээнэн, „В. И. Ленин төрөөбүтэ 100 сыла туолуутугар килбизиннээх үлэтин иһин“, „Үлэ бэтэрээнэ“ мэтээллэринэн наҕараадалаабыта.

Булгуруйбат модун санаалаах, түөрэннээбэт бөбө силистээх, чиккэ, чизинэй хомунуус, дыалабай, принципиальнай салайааччы, оройуон үлэлээн итиллээх-милэригэр улахан аппаратытынан туһанар сэбиэскэй-хаһаайыстыбаннай үлэһит, бэйэтин холбурунан ыччатын, дьонун-сэргэтин үтөбэ, сырдыкка дьулуурдарын ахсаабакка күөртэһэ, көбүтүһэ спорбут, улууслут бири ытык-мааны кырдыаһа Тимофей Гаврильевич Тоскин 1992 с. олунньу 19 күнүгэр олохтон туораабыта.

Михаил КОЛЯКИН,
РФ суруналыыстарын
союуһун чилиэнэ.

“Төрүт дьарыгы өрө тутан”
Дьык. 2007 с. кинигэттэн.

--- БИИЭХЭ СУРУЙАЛЛАР ---

КОЛЛЕКЦИОНЕРДАР СЪЕЗТЭРИГЭР КЫТЫННЫБЫТ

Саха сирин коллекционердарын 5-с съези Дорубуйа сылыгар ананан ытытыллына. Барыта 116 киһи кытынна.

Съезд үөрүүлээх аһыллытыгар Араассыйа коллекционердарын союуһун бэрэсидьэнэ

Валерий Архипов, Саха сирин коллекционердарын бэрэссэдээтэлэ Сардаана Авксентьева, солбуйааччы бэрэссэдээтэлэ Надежда Усова эбэрдэ тылы эттилэр.

Чуралчыттан Надежда Захарова салайааччылаах „Маарыкчаан“ коллекционердара онлайн быыстапкага актыбынай кыттыыны ыллыбыт. Ол курдук, Надежда Монастырева, Надежда Захарова, Марфа

Дьячкова медийнэ тизмэтигэр, Иван Попов комсомол 100 сылыгар, Варвара Попова уруку кэминээби аккырыккаларынан, Раиса Федорова пионерия, Мотрена Никитина закигалкаларынан, халаңдаардарынан, харыйа оонньуурдарынан,

Кытаанахтан Екатерина Андреева значоктарынан кытынныбыт.

Бири санаалаах кэлиэгэлэрбэр уолсай хоббибыт сайда, элбии турарыгар баҕарабын. Дорубуйаны, үөрүүнү-көтүүнү!

Дьаарыстаана.

**Суруйааччы Данил Макеев
«Ат хараба» кэпсээнигэр бэлиэтээһиннэр**

Саха биллмилээх
Суруйааччыта
Данил Николаевич
Маковеев аабааччыларга
сэргэх сэлэннэринэн,
кэрэхсэбмилээх
кэпсээннэринэн кээнник
биллэр. Мин эниги
болбомтобуугар туһайан,
«Ат хараба» кэпсээннэргэр
абыайах тылы ахтыахпын
бачарабын.

Кэлсээн аатыгар дабаны
ахтылларын курдук, ат
туһунан. Аһа көппүт күннэр-
дьыллар күлүктэрэигэр, аан
ийэ дойду илгалаах олохун
иннэри үктээбит, идэмэрдээх
идээччнээх, алдьархай
аргыстаах Аба дойдуну
көмүскүүр Улуу сарни сут-
кураан сылларын туһунан
аарабыт «Абылай хонугунан
оройуон кииниттэн сэриигэ
барааччылар сэттэ уонча
атынөн- сорохторун миинэн,
үгүстэрин холбонон Ийэ
дойдуларын көмүскүү кый-
ыраах сэриигэ аттамыктара.
Икки күн айаннан өрүс
кытылыгар, Оросолуодаба
көпбүттарыгэр уонча киини,
ол иһигэр Баһылайы,
яттары көрөн- истэн
айанныырга дыһайан
баран, атыттары Бэстээхэ
илдэһибиттээх»[1 с.102-103].

Айымнамыны ааба олорон,
суруйааччы сылыһыт
Баһылайы кытары тэһэтэ,
алтыһа, эн мин дэһэ
сылдыар курдук саас-
сааһынан сэхэртириттэн
сэдиттээн, кимилэри субу
көстөр кэриэтэ, ардук хоһу
хамнааһыны, сиирэ халты
хуттууну көрдөрбөт хоһу,
хотуун идэлэхтэри, сыспай
сиэллээһи сырыырбаппыт
сыыдам сырыыһаахтары
санаан-ахтан ааһарын.
«Саха — айылҕа өбүтө», —
дизэн мээһнэ элбэтэр. Ол
курдук саха саарына, элик
бэрдэ, үөлэн хардааччы
өбүт өбү эрдэбиттэн, кыра
кыаммат дэммакка, буһан-
хатан, сирилийэн-бурулуйан
тахсарым бэлиэти көрөбүн:
«Улаанайы түөртээбэр,
сэри буолуон иннинээһи
сыл айаһаабыта. Тон үүт
курдук арабаастыан көстөр
сиэллээх-хутуруктаах,
арбаһын диэки кытархайдыны
саһархай түүлээх, уһун
сиктээх, биир күдүс мөкүнүк
быһыһаах-таһаалаах
оһоһоһу маннай быаба-
туһааха үөрөппитэ. Оһон
киһи тутарыгар-хабарыгар
кыһаллыбат буолбутун кэннэ
ыһыһаабыта» [2, с. 106].

Сыпгыһыт Баһылай
үс саха барахсан киһини
өйдүүр буолуобуттан ыла
минэр минэбэ баһылаабыт
бары кистэлэннэрин
барытын эргиччи билбит-
көрбүт, мындыр сатабылын
уустуктарын ситэри сиппит
быһыһалааба. Ону биллэн
тулар оччотообу ошоннооттор,
тыһыынчаман сыппар
усталаах- туораларыгар
батыһа сындыбыт хоту сир
кыһалҕалаах айылҕатыгар,
киннээх дьахтар күлэр-
үөрэр, ытыһа- сонгуура
бикер тэн буоларымын,
уларыһара көнөрө, арыт
тибиһлээх- тиһиктээх
силлиэрэн- баллоорон
тулар күнүгэр- дьылыгар сөл
түбэһиннэрэн, саха уолун
сатаабатын сатыырыгар,
сажаны толкундүүругар сүбэ

курдук кэпсиир этилэр. Ону
удьур харалы уоллара иккэ
хабан, кинилэр үөрүйэхтэрин
сылдьан эрэн баһылаабыта
эрэ баар буолар.

Баһыялай самаатын ситимэ
кэрээбэт кэлсээн, сиплэтэх
саһан буолан субулларт:
«Мииинизинининэ бэрэмдэйгэ
буор ынырдан барам, ситэтэ
сылдьан хаамтарбыта.
Ити былаһын тухары атын
кытары кыһи курдук кэпсэтэ,
мөхсөөрү гыһабына буюйа
сылдьыбыта... Ынырыга
үрэтэ түһэн барам, аны
сыарбаага көлүйбүтэ.
Сонобесторо хомуут
кэтрээлэлэрин абааһы
көрөн, мөхсүү бөрөтүн
мөхсүбүтэ...» (с. 106-107).

Ити курдук Баһылай
 быраатын көмөлөпүннэрэн,
 сыарба икки ылабын
 алдыаттарам, биир
 олгуобуйаны тосту таптарам,
 «сах- өһөс, оёто өссө
 ньобуй» дэнэр уос номоһунуу,
 сыралатаһан, соһоһо иһини
 ыһаһаттара: «Быжатын теле
 тардааттарын кытары
 соһоһосторо иһини хоту
 сүүрэм быһыппастыбыта
 Быраатынаан сыарба
 олорор Баһылай биирдэ
 хаар күдэрик иһигэр баар
 буола түспүтэ. Соһоһо
 кими да буоллар, икки киһи
 олорбут сыарбатын сааскы
 тонуу хаарынан соһом өр
 сүүрбэтэбэ. Күөл сабагыгар
 тийиһинэ уорба хараабытар,
 муһонты истэр буолбута... Ити
 курдук күн айы өсөөһөн туран
 көлүһүн, сыһыа мөхсөрө
 аһыйһаан, айааһыргыһа
 тохтоон барбыта. Хаар
 барыта ат атынан
 буолбута» (1.5. 107-108).

Аалтар аты аяаһтыр
күстэлэннэри билэринэн
сылгыга сыһымаарын ааб
олорон; бүтэйдии таай
саныыгын. Ол ордух сайын
оҥко киирэн баран, аны ол
охсорт аяаһаабытаргыттан
көрөбүт. *Төрүтүгүнэн

оохсорго үерүйэх, элбэх аты
айааһыырга ойбосат буолбу
баден- садан Боронкуун
көлүйбүттэрэ. Улаанай
сыарбаада көпүллэ үөрэмми
буолан, көпүзэллэргэ
туран бизарыт. Онто
хамтарбыттарыгар охсо
тыаһыттан сиргэнэ
чохчойо- чохчойо түспүтэ
Боронкуус кинини кытар
тэннэ сүүрсүбүккэ, түөр
атаһынан дырааччи табинна
хомуутугар сынаарбыта
ыйанан баран, сарылыы
сарылыы соһулла испитэ

Охсору уонна байэтинээс
быдан улахан Боронкууһ
солон төһө өр сүүрүөй, сотор
эстэн хаалбыта. Ол эрэри
өрүтэ тура, туора-маара
ойуонкалы сатаабыта. О
кэмнэ Боронкуусыйылы
ыйылыты ардаһытта
хабыларабыта. Ити курду
мөхөөрү, сүүрээри гына
эрэ, кырдыаас ат быһыт
хабылалаан бикэре испитэ
Онон Улаанай омурбан устат
ыйааһырдуан баран, сыйы
охсор тагытырырыга
үөрэммитэ...

Киһэ уу чаккура
буола тиригилит соноһон
сылынньахтыы тура
Баһылай :

- Дээдхөө, аны а
атынхон бууллук. Сарс
нагаа мэхсүдэт инигин, - дий
дий, квэх отунан келэхүү

салтута, ил-ибигирээс
булбул холун, «Кыһыл өрт»
дизэн копхуостарын аатын
бастагы буукубаларын
кытарбыт тимиринэн сизгэн
түһэрбит бэчээтгээх буутун
имарийбэхтэзбит. Ити «КӨ»
дизэн бэчээти Баһылай бэйэтэ
таптаһан, иһэрдэн, үһүн
тимир уктаан онорбута. Онон
копхуостарын сылгылара
бары итэнник бэлиэпгээх
этиһэр»[1, с.108].

Саргы санаа көстүбөт
сигима хахан эрэ буолан
ааспыт түгэни, өлбөөдүйбөт
өйдөбүннүк кариэтэ, киким
пиэнтэтин кариэтэ, бииртэн
биир солбуһан элэннээн
австылар: «Улаамай,
айааһанан, үтүөкэннээх
көлүүр ата буолбута эрэри,
Баһылайтан ураты кими да
билиммэт этэ, Барыларын
тийһинэн, туйабынан
көрсөрүн абааһы көрөн, калын
ким да мийнэ, көлүнэ сатаабат
буолбута. Онон кыһыннары,
сайыннары Баһылай
иликитигэр киирбита... Хэлин
били улаан дүүһүнэ сүгэн,
түтэ- өнө мусс макан
буолбута» [1, с. 109].

Күн- дыйл турган, олох ол танз дьулурбатык уу сүүрүгүн кариэтэ устан, аһан иһэр. Айымныыга аабабыт «Баһылайдаабы Мальта дизн тимир суол станциятыгар тиардэн, сыл аңара курдук үөрэтэ түһээт, фронна аһарбытара. Волховской фронна тийибиттэрэ аһыйах хонсотун ытта, өстөбү утары улахан кимэн кирири сабаһаммыта. Баһыпай Кыргылыыга кириээт, бастагы күн бааһыран госпитальга кирибитэ. Икки ыйтан ордук эмтэнэн үтүөрүтүн кэннэ аны арtilлерийскэй чааска анаабытара. Онон 76 мм пушканы соһор аттарга ездовой буолбута. Пушка передовой түөрт аты көпүйэллээт...

Баһылай эбзелнэнзиме
пушканы софот аттары керүү
истиңи, сапайы, кыргылы,
кэмигар снарядтары таһын
этэ. Пушка передогар сүүрбө
биэс снаряд кириэр ана-
дыаһык баара. Ону таһын
станинада үстүү снарядта-
икки-үсдөөһүн быайаплара.
Айанмылларыгар Баһыла-
инники хакас өтү минне
ийнэхтаара. Ардыга
пушкаларын суһаллык өтү
сиргэ илдээн туруора охсо
бириказз кэлэрэ. Дьэ, оччоб
туугуу- хапты кытаана-
буолара [1, с. 109-110].

Суруйлааччы сзри
суолун-суодалык хайда
эрэ кылгастык, чуолкайды
байыанмай тыйыс тытынан
аһунэн бэлиэтиир: «Сэрииг
дьһөгөйбосоробараксатта
кэмэ суох өлөллөрө. Буулды
буомба, снаряд аһылыг
буолбуттарын таһынан
ыран-быстан охтоллор
Өлбүт, бааһырбыт аттар
тута атынынан солбууа
иһэллэрэ...

1944 жыл бэс ыйа үүмүт.
Биир күн Баһылайдаа
чаастарын тыыл

Сүүнэн-төраанан, дуоһуй
утуйм абыраммытара. Үһү
мүннэригэр ... санө аттар

Сир – тегүрүк. Дыяла
хаан ыйааба збитэ ду
охсунуулаах олохтук олохтук

буслара дуу, иннинэн сирэйдээх, икки атахтаах, уол оло сөөдөрүн үстэ курданар диир өс хоһоонунуу, үрүн күн анныгар үөрдүһэн, үмүөрүһэн олорор дыон- сарга, кыыл-сүүл даһаны алтыһан аһаар түгэнээһин өр- өтөр истэ аһааччыбыт. Буолумуна даһаны, киһи даһаны, кыыл даһаны сылдьар сирдээх, айанныыр аартыктаах, таптыыр ыппыктаах. Манка эмиз оннух. Көпсөөн кизргэлэ диэххин, көпсөөнччү смурдун абырахтамыт буоллаҕа диэххин, бу дьиннээх олоххо буолбут түгэн, дьонуннаах түбэлтэ буолан тахсыбыта, аахпыты эрэ астыннарар, истибитэ эрэ охторер: «Баһылай аттарга чугаһаан иһэн, тебөтүн сиргэ умса анһан утуктуу түрөр манан аты хараҕа таптыы көрбүтэ. Онтон буутугар «КӨ» дикэ бэчээттээһин көрөөт, түөһүн иһигар туох эрэ көтүрү барарга дьылы гыммыта. Көрбүтүн итэҕэйбэккэ, таалан тура түспүтэ, онтон оргууй ат диэки хааппыта. Ат, киһи чугаһаан кэлбитигэр тебөтүн өрө көтөхтүтэ, таныытын тартаннаппыта, онтон эмизкэ өрө хоһоруктуу түспүтэ, олус уйаҕастык кистээн дьырылаппыта. Субу утары иһэр, саллаат танаастаах, түөһүгэр сороботох мэтээллээх киһи киһи иччитэ бусларын бирдэтэ...

Дыно олус соңуйбуттара.
Бары атын моонньуттан
кууһан турар Баһылай
аттыгар үмүрүспүттэрэ.
Баһылай тохтоло суох кэлэ
турар хараһын уутун икки
ытыһынан хардары- таары
түөрө- маара хаһыйталыы-
хаһыйталыы!

-Этэ муой куонь. Саам
исдиль, өлсгэдээ, там ма
родине,- дий- дий этын
мооннь угар умса түстүтэ
-Эхмэ! А конь-то үзүл
хозяина,- дийн старшина
сүрдээрин сөхүтүтэ.-А он сам
то откуда?,- дийн баһыла
лыоноттан ыйылдыта.

-Из Якутии. Из Якутии он, дикан саржака атык кууһай турар баһылайтан харааһын араарбакка эрэ хардарбыта Кини улаханнык долгуйбутта куопаныгар биллэрэ Кырдык, кини эрэ долгуйуотуган эгэ» 11 с. 112-114).

Философия профессор
Барис Никопавич Попов
балигтээбитэ: «Киһи аты
киһини топортуук ситэн-хот
туран, бүүс- бүтүнүү, эргичч
уонна букатыннаахты
кылайан өйдөөбөт. Сит
өйдөөбөтүн төрөлүү
ийэрин уонна өлбөтүн, бириг
төрөөбүттэрин, бэл диэтэ
байан тапталлаах кэргэни
Киһи оһуук эһина араас өлбө
уратылаах өрүттээһинэ
уустугуран уонна дүрүннэ
быһаарыллары [2, с.82].

Тусх барьта сизллээ:
кутуруктаах диир олу
тыл кэриэтэ, биһиги төрү
абүгэнэрбит үс саха удьуор
үс тыһыынна сыл анара
арбаһыгар, куупан уорбатыга
зисипгэннээх Элиэна энээри
булурууттаныалааты, сылтын
кытары тэллэх баттах
үөскэзбита. Ол да иһи
күннүк сиртан күтүмүрдүү
көмүс ыһыырдаах
бухатыыр бэйэспээх мөөн
сэриһит ата киһили

[illegible]

Уоттаах сэриэс добуу
хоторугун Үөһүс бэллэтэ
өйтөн сүппэтэбэ. Суруйааччы
ахтар: «Багыһай сэрии
каннигтэн, адьас кырдылар
дизри, улаханнык
иппикиннэбинэ эбэтэр
ыарыйдабына түһээм мэлдьи
эргийэн хаадыанньыыр
көлүһүмү уонна куммах
кыстыбыл атын харабын
квоору эгэ...» [1 с. 119-120].

Устуоруйаттан биллэххэ:
Аба дайдуу көмүскүүр Улуу
сэрии сылларыгар Саха
сиригтэн фронт кээдатыгар
45 тыһыынча ат хомуллубут.
Сэрии кытыылаахтарын
актыыларыгар Мэнэ
Ханалас оройуонун Баатар
нэһилиэгиттэн төрүттээх
Василий Назарович Шергин
сэриилэһэ сылдьан бэйэтэ
айааһабыт, миниммт атын
көрсө түспүтүн, ессө айыай
хонукка бэйэтин атынан
боелприпас таспытын туһуна
сээн баар.

«Олохо хорсун быныг
куруу мнэстэ баар» диэби
нууча өлүн хооононуу
сүрүйааччы кэрэхсэбиллээ
кэпсэнигэр киллэрби
чыхчтэдыннээх олохо баа
буола сэлдэныг түгэннэрг
сөл түбэнэриттэн, сүрүйаачч
даданы, аабааччы даданы
сөбөр, соһуяра эмкэ олохх
баар сөл.

Егор Гаврильевич
ВИНОКУРОВ
философия наук
кандидат, доцент

Литератури:

1.Махеев Д.Н. Ат хараа, кэпсээн/Данил Махеев. А хараа - Дьркуускай.2019.

2 Попов Б.Н., - Барылба
Киһи киһинэх сыйыана
Дьокуускай, 2009.

